

Ширяєва Т.М.

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИНИКНЕННЯ АСОЦІАЦІЙ В ПРОЦЕСІ ОВОЛОДІННЯ ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ

У статті аналізуються принципи виникнення вербальних асоціацій та їх зв'язок із особливостями перебігу мисленнєвого процесу в рамках психолінгвістичного підходу. Досліджуваний феномен розглядається в контексті процесу оволодіння іноземною мовою.

Article deals with the psycholinguistic approach to the phenomenon of verbal associations appearance that is perceived as a structural element of thinking process. Verbal associations are peculiar element of second language acquisition process and an inevitable part of bilingualism that helps in bilingual definition.

Постановка проблеми. В контексті процесу оволодіння іноземною мовою постає питання про зв'язок мови та мислення. Оволодіння іноземною мовою характеризується певним шляхом реалізації, який, на думку Л.С. Виготського, здійснюється "зверху-донизу", що за своєю суттю є протилежним до напрямку засвоєння рідної мови, і характеризується чітким усвідомленням і спланованістю з боку суб'єкта діяльності. Варто зауважити, що в процесі вільного спонтанного спілкування, розвиток якого, власне, і передбачається в процесі оволодіння мовою, мовцем контролюється виключно зміст повідомлення, а форма вираження думки реалізується на рівні автоматизму і є практично неусвідомленою.

Проблема ідентифікації психологічної структури значення слова як процесу чи сукупності механізмів та операцій, які його обумовлюють, займає важливе місце в дослідженнях, спрямованих на розуміння природи та особливостей процесу мовлення. Функціонування слова в лексиконі мовця забез-

печується комплексом багатоступінчастих процесів, які протікають на різних рівнях свідомості при взаємодії результатів обробки перцептивного, когнітивного та емоційно-оцінчого досвіду. Моделювання таких процесів передбачає не лише вивчення внутрішньої структури ментального лексикону як компонента граматики, яка є сукупністю різних типів зв'язку, що надають певну інформацію про слова (фонологічну, морфологічну, семантичну та синтаксичну), якими володіє носій мови. Особлива увага приділяється психічним процесам, які пов'язані із репрезентацією знань, з організацією знань і особливостями їх збереження та рефлексіювання [4, 5].

В межах навчальної програми оволодіння іноземною мовою найчастіше має двояку природу вираження: як необхідність у задоволенні навчально-пізнавальних потреб або необхідність усвідомлення форми вираження власної думки. Б.В.Беляєв вбачає в процесі оволодіння іноземною мовою розвиток мислення засобами цієї мови. На думку вченого, саме у такий спосіб можна формувати "відчуття мови". Говорячи про вивчення англійської мови як іноземної, вчений зауважив про взаємозв'язок слова та поняття, що є передумовою формування вміння вербалізувати дійсність засобами іноземної мови, чому сприяє оволодіння семантикою мови. Втім, психологічна природа мислення, як свідчить ряд досліджень, не є лінгвально обумовленою. Розвиток мислення є характерним для всіх мов, якими володіє суб'єкт мовленнєвої діяльності.

Гносеологічна природа мови виявляється в розумінні значення як характеристики слова, котра не є пасивним відображенням предмету як такого поза практичним діяльним відношенням до неї мовця. Значення слова відображає предмет і визначається функцією цього предмета в системі людської діяльності, що обумовлює суспільні відносини, в межах яких і є предмет. На думку О.М. Леонтьєва, важливе значення відіграє конкретна предметно-практична діяльність, в процесі якої реалізується взаємодія з іншими людьми.

Власне, процес оволодіння іноземною мовою, в нашому випадку англійською, передбачає єдність апперцепційної бази, що є застосуванням знань, пов'язаних із минулим досвідом, до конкретної мовленнєвої ситуації, яка є характерною моменту мовлення. На думку Потебні, слова стають

визначеними тільки у мові конкретного індивіда, а особливістю спілкування є те, що мовець та реципієнт сприймають один і той же предмет по-різному, інтерпретують їх по-своєму, вкладаючи індивідуальний зміст в кожне конкретне слово. Оволодіння мовою здійснюється в процесі розвитку реальних відношень суб'єкта до світу, які не залежать ані від людини, ані від її свідомості, а визначаються конкретно історичними та соціальними умовами, в яких він проживає.

О.Р. Лурія вважав значення найголовнішим складовим елементом свідомості, оскільки саме в значенні представлено "ідеальну форму існування предметного світу, його особливостей, зв'язків та відношень, які виражені матерією мови". Значення інтеріоризуються, а відтак, набувають індивідуального значення і втілюються в асоціаціях.

Асоціація – зв'язок між об'єктами та явищами, які базуються на нашому особистому, суб'єктивному досвіді. Цей досвід, на думку Фрумкіної, може збігатися з досвідом культури, до якої належить індивід, однак завжди є особистим надбанням, що визначається минулим досвідом [10]. Асоціативні зв'язки часто виступають індикатором індивідуального життєвого досвіду.

Метою нашої статті є аналіз особливостей виникнення асоціацій та намагання простежити наявність ймовірного впливу асоціативних зв'язків на особливості оволодіння іноземною мовою. Білінгвізм як явище продуктивного оперування засобами іноземної мови на рівні, адекватному володінню рідною мовою, пов'язаний із особливостями розвитку пізнавальної сфери мовців. Постає питання про взаємозв'язок рівня володіння іноземною мовою (продуктивний, репродуктивний чи рецесивний білінгвізм) та особливостями суб'єктивного досвіду, індикаторами якого, в нашому випадку, є асоціативні зв'язки. У контексті процесу оволодіння іноземною мовою, постає необхідність у виявленні подібності/ відмінності в ментальній репрезентації семантики слів засобами різних мов, в нашому випадку, української та англійської.

Аналіз наукових праць. Мова як індивідуально-психічне утворення конгломерує органічну механіку, психічну механіку та понятійний зміст. Мета мови – представлення та відображення змісту за допомогою психічної та органічної

механіки. Таку думку підтримав Р. Стренберг, розробивши триєрархічну теорію інтелекту. Згадана теорія проливалася світло на зв'язок між інтелектом та внутрішнім світом індивіда, його інтелектом та досвідом, інтелектом та зовнішнім світом. На думку вченого, процес обробки інформації проходить за участю трьох основних типів компонентів: *метакомпонентів*, які керують процесами вищого рівня і використовуються для спостереження за перебігом та реалізацією діяльності; *виконавчих компонентів* – процеси нижчого рівня, які керовані метакомпонентами; *компонентами набуття знань*, які пов'язані і з діяльністю вищого рівня та виконавчою діяльністю [9]. На думку Р.М. Фрумкіної, знання про світ формується в психіці в процесі набуття досвіду і є результатом складних пізнавальних операцій. Мова ж виконує функцію інструменту цих операцій та є способом фіксації отриманих знань [10, 94].

В той же час досвід, пов'язаний певним чином із психічним станом, відіграє важливу роль у життєдіяльності людини і є пов'язаним з іншими психічними явищами, які він обумовлює, одночасно детермінуючись ними та змінюючись під їхнім впливом. Виникнення певного стану визначається як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками, що супроводжується фіксацією в пам'яті пережитого досвіду у вигляді образу [8].

Кант визначав проблему виникнення образу як проблему особливого роду діяльності, спрямованої на організацію та синтез відчуттів у єдину систему. Л.Г. Дика та В.В. Семікін висловлюють думку, що специфіка суб'єктивного образу полягає у трансформації внутрішніх відчуттів в уявлення, з подальшою їх вербалізацією та рефлексією в образ, який нав'язується нашому розуму зсередини, а не ззовні [2]. Внутрішні відчуття, які викликані певною подією чи переживанням суб'єкта, проходять етап порівняння із наявним уже досвідом, трансформуються в уявлення про пережитий стан, що супроводжується процесом усвідомлення, який завершується формуванням образу. Образ психічного стану фіксується в свідомості, утворюючи сліди пам'яті, набуваючи характеристик уявлень, які репродукуються в певні моменти. Однак такі уявлення не є предметними, оскільки відносяться до чуттєвих уявлень, які набуваються нами в

процесі переживання. Переживання бере участь у формуванні психічного образу навколишньої дійсності, який виражається в асоціативних зв'язках.

Сучасні моделі сприйняття повідомлення передбачають перебіг динамічних процесів, які беруть участь у розпізнаванні слова, на базі ментального лексикону. Дослідження процесів ідентифікації слів та пошуку їх значення є до певної міри опосередкованим вивченням ментальних репрезентацій лінгвістичних одиниць. Такий підхід є досить сучасним, оскільки ранні дослідження в цій сфері стосувалися, переважно, елементарних одиниць і базувалися, як правило, на даних щодо природи перцептивних процесів та одиниць. Когнітивний підхід до проблеми мовлення та мислення передбачає потребу інтегративної теорії сприйняття, яка б пояснила взаємодію концептуальних та перцептивних механізмів у процесі мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини [6].

Термін "ідентифікація" пояснюється в зарубіжній літературі, присвяченій когнітивній та психолінгвістичній тематиці, як процес розпізнавання стимулу. Передбачається, що доступ до значення слова здійснюється тільки тоді, коли стимул є повністю ідентифікованим. Запропонована О.О. Залевською психолінгвістична теорія слова як засобу доступу до єдиної інформаційної бази мовця призвела до розширення діапазону використання терміна "ідентифікація слова", оперування яким передбачає усвідомлення організації та перебігу всіх пізнавальних процесів. Результатом цих процесів є суб'єктивне розуміння того, про що йде мова, готовність оперувати цим знанням з врахуванням попереднього досвіду та емоційно-оціночних нюансів, за умови постійної взаємодії усвідомленого та неусвідомленого, того, що піддається та не піддається вербалізації. Моделювання процесів ідентифікації слова, на думку Т. Ю. Сазонової, передбачає умовне розмежування таких стадій єдиного процесу: доступ до слова – впізнавання слова – ідентифікація слова.

Комплексна обробка інформації є стратегічним процесом, в результаті якого з метою інтерпретації (розуміння) повідомлення в пам'яті мовця конструюється його ментальний образ – репрезентація [1].

Експериментальна частина. У контексті психології дослідження асоціації, які виникають як реакція на стимул, часто

виконують роль засобу психоаналізу (К. Юнг, О. Розанов, Х. Кент). У нашому дослідженні асоціативні процеси аналізуються у світлі психолінгвістики, а тому увага зосереджується на вивченні словесних чи вербальних асоціацій. Експеримент проводився серед студентів 1-5 курсів факультету романо-германських мов Національного університету “Острозька академія”. Загальна кількість респондентів становить 130 студентів, які брали участь в прямому (вільному) асоціативному тесті. Студентам пропонувалося прослухати список слів-стимулів (наприклад, *армія, музика, хвороба* тощо) спочатку українською, а потім англійською мовами, на які вони записували асоціації, що відразу спадали їм на думку.

К. Юнг використовував вільний асоціативний експеримент для побудови асоціативних норм, які, на думку вченого, мають генетичну чи професійну приналежність. Ми ж звернулися до експерименту з метою проаналізувати особливості мислення білінгвів, намагаючись простежити залежність між процесом виникнення асоціацій та протіканням процесу оволодіння іноземною мовою.

Студентам було запропоновано 30 слів-стимулів (наприклад, *армія, музика, хвороба, рука, гладенький, свистіти, солодкий, вікно, спати, погода, дерево, танці* тощо). На першому етапі слова звучали українською мовою, на другому – англійською мовою. При цьому рівень розвитку білінгвізму визначався нами через проведення порівняльного аналізу слів-стимулів, які давалися студентам засобами двох мов: української та англійської. В процесі визначення типу білінгвізму ми скористалися формулою:

$$K = \frac{n}{N} \cdot 100\%, \text{ де}$$

N

K – тип білінгвізму,

n – кількість реакцій, які збігалися,

N – кількість всіх реакцій.

В результаті проведеного експерименту нами було виявлено два типи білінгвізму: продуктивний ($K > 50\%$) та репродуктивний ($K = 30-50\%$). Виявлений тип білінгвізму не мав ані гендерних, ані вікових особливостей, які, власне, і не були об'єктом нашого дослідження.

Висновки. Таким чином, можна дійти висновку, що рівень білінгвізму визначається не лише ступенем володін-

ня мовами, як рідною, так і іноземною, але й відображає перебіг мисленнєво-мовленнєвої діяльності суб'єкта. Причому зв'язок мовлення та мислення реалізується через використання слова як засобу доступу до інформаційної бази. Втім, особливості виникнення словесних асоціацій можуть допомогти не лише у дослідженні концептуальних та перцептивних механізмів у процесі мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини, але й виявити сформованість образів, які спричинені певними подіями та пов'язані, головним чином, із наявним досвідом, фіксованим у свідомості за рахунок утворення слідів у пам'яті. Дослідження особливостей виникнення "слідів" та рівнем білінгвізму є, на нашу думку, перспективним, зважаючи на ймовірність полегшення процесу оволодіння іноземною мовою.

Література

1. Ван Дейк Т.А., Кинч В. Стратегии понимания связного текста // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1988. – Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка. – С.153-211.
2. Дикая Л.Г., Семикин В.В. Регулирующая роль образа функционального состояния в экстремальных условиях деятельности // Психол. журнал. – 1991. – Т.12. – №1. – С. 55-65.
3. Залевская А.А. Слово в лексиконе человека: психолингвистическое исследование. – Воронеж, 1990. – 206 с.
4. Залевская А.А. Индивидуальное знание: специфика и принципы функционирования. – Тверь, 1992. – 134 с.
5. Залевская А.А. Вопросы овладения вторым языком в психолингвистическом аспекте. – Тверь, 1996. – 195 с.
6. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М., 1996. – 242 с.
7. Куликов Л.В. Сущность и функции психического состояния. // Психология состояний. Хрестоматия / Под ред. проф. А.О. Прохорова. – М.: ПЕР СЭ; СПб.: Речь, 2004. – С. 39.
8. Прохоров А.О., Карпова Н.Е. Образ психического состояния и его составляющие // Психология психических состояний. Сборник статей. Вып.6. / Под ред. проф. А.О. Прохорова. – Казань: КГУ, 2006. – 578 с. – С. 88.
9. Стернберг Р. Триархическая теория интеллекта // Иностранная психология. – 1996. – № 6. – С. 54-61.
10. Фрумкина Р.М. Психолингвистика: учеб. Пособие для студ. высш. заведений. – 3-е изд., испр. – М.: Издательский центр "Академия", 2007. – 320 с.